

Ο ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΗΣ

Ὁ Κώστας Χατζόπουλος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πνευματικούς πατέρες τοῦ σοσιαλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ σκέψη μας αὐτὴ θὰ φανῆ ἴσως ὑπερβολικὴ ἢ λίγο εἶναι πρὸς ξέρουν τὸ Χατζόπουλο γιὰ ἀγωνιστὴ τοῦ σοσιαλισμοῦ, καὶ πολλοὶ γιὰ συγγραφέα ἢ μεταφραστὴ φιλολογικῶν ἔργων. Ἔχουμε ὅμως τὴ γνώμη πρὸς πᾶσαν τὰ φιλολογικὰ «Ἐθιόπῳρα» τοῦ Χατζόπουλου νὰ κερτίνισον ὡς τὰ χινοπωρινὰ φύλλα καὶ νὰ πέσουν μετὰ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἐνὸς ἑνὸς Χατζόπουλος ἢ θὰ ξεχαστῆ ποτέ: Ὁ ἄνθρωπος πρὸς πᾶσαν τὴν ψυχὴν, τὴ δημιουργία ἐνός καινοῦρου κόσμου πρὸς ἡθικῶν ἡ ἐκείνη, ἀπὸ τότε, ἰδανικὸν τὸν τὸ σοσιαλισμὸν.

Ὅταν πρωτόρχισε — στὶς στήλες τοῦ «Νουμά» — νὰ συζητητέ: σοβαρὰ ἀπὸ τοὺς διανοουμένους, ὁ σοσιαλισμὸς στὴν Ἑλλάδα, ὁ Χατζόπουλος (Πέτρος Βασιλικὸς) εἶτανε μετὰ τὸ μέρος τῶν σοσιαλιστῶν, πολιτιστῶν τῶν βασιοναλιστῶν. Εἶτανε — ὁ Σκληρὸς καὶ αὐτὸς — οἱ πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ μας σ' ἓνα δύσκολο θεωρητικὸν ἀγῶνα ὅπου εἶχαμε νικήσει ἢ εἶχαμε πάρει στὸ σοσιαλιστικὸν στρατόπεδο τὰ πρὸς φτωχινὰ παιδιά τοῦ δημοτικισμοῦ. Τὰ ἄρθρα ἐκεῖνα τοῦ Χατζόπουλου γιὰ τὴν Τέχνην, γιὰ τὴ Γλώσσαν, γιὰ τὸ Ἀρχαῖον θέατρο (1906 — 1909) λένε ὅτι θὰ εἶχε νὰ πρὸς ὁ σοσιαλισμὸς πᾶν σ' αὐτὰ τὰ θέματα, καὶ θὰ μείνουνε, γιὰ τοὺς σοσιαλιστὰς τοῦ μέλλοντος, πηγὲς ἀπὸς ὅπου θὰντῶνται μὴ στέρεα ἐπιχειρηματολογία. Σὲ πόσο ψηλὸ ἐπίπεδο ἀνέβαζε τὴ συζήτησιν ὁ Χατζόπουλος, τὸ βλέπουμε ἀπὸ ἓνα ἀνέκδοτο γράμμα του γιὰ Τέχνην καὶ Σοσιαλισμὸν, πρὸς ὁ «Νουμά» δημοσιεύει σήμερον.

Μὰ ὁ Χατζόπουλος δὲν περιώρισε τὴ σοσιαλιστικὴν του δράσιν στὴ θεωρητικὴν συζήτησιν. Ἦθελε νὰ δημοσιοποιήσει ὁ ἴδιος κίνησιν. Ἰσως νὰ φιλοδοξοῦσε νὰρχηγῆσαι μετὰ στὸ σοσιαλιστικὸν ἀγῶνα τοῦ τόπου μας.

Στὰ 1909 ἴδουτε, στὸ Μόναχο, μὴ «Σοσιαλιστικὴν Δημοτικιστικὴν Ἐνωσιν», μετὰ σκοπὸν νὰ ἐνωθῶμε σ' αὐτὴ οἱ δημοτικιστὰς σοσιαλιστὰς, «γιὰ νὰ προπαγαντίσουμε καὶ ἄλλους (μοῦ ἔγραφε σ' ἓνα του γράμμα), καὶ νὰ πετύξουμε τὴ γλωσσικὴν ἰδέαν σὲ πλατύτερον γλωσσικὸν κύκλον. Κανεὶς θέβειν δὲ θὰ θαρροῦσαι πρὸς ὁ Χατζόπουλος ἔβαλε γιὰ σκοπὸν τοῦ σοσιαλισμοῦ του τὸ δημοτικισμὸν. Εἶτανε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴν, στὴν Ἑλλάδα, ἢ δρακουλίκην καθαρηνουσιάνικην περίοδον τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καὶ ὁ Χατζόπουλος ἔβλεπε πρὸς ἔργου «νὰ ἀντιδοῦσαμε στὶς καθαρηνουσιάνικες ἰδέες τῶν σοσιαλιστῶν, πρὸς θέλουσαν νὰ ὀργανώσουν τοὺς ἐργάτες... Σοσιαλιστικὴν κίνησιν — μοῦ ἔγραφε — δίχως τὴν γλώσσαν καὶ τὸ σοσιαλισμὸν καὶ τὴ δημοτικὴν γλώσσαν γιὰ πολιτικὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου μας, θάμιαζε ἀσυνεπείας καὶ ὑποβιβάσεις ἂν τις χωρίσουμε».

Ἔτσι — ὅπως καθεὶ μελετημένος σοσιαλιστὴς — ἔβλεπε συγγενικὰς καὶ ἀχώριστες τὶς δύο ἰδεολογίας. «Γλωσσικὸν καὶ κοινωνικὸν πρόβλημα εἶναι ἓνα». «Δημοτικιστικὸς καὶ ἑθνατικὸς ἀγῶνας πηγάζουν ἀπ' τὴν ἴδιαν αἰτίαν». (βλ. ἄρθρον του στὸ «Νουμά», 12 Ἀπριλοῦ 1909). Ἰδοὺ τὸ κήρυγμα τοῦ ἀγωνιστῆ δημοτικιστῆ Χατζόπουλου.

Ἐν τούτοις, γιὰ τὴν «Ἐνωσιν» αὐτὴν, ἔπρεπε ἡ γλώσσικὴ

ἰδέαν τονίζουσαν περισσότερο ἀπὸ τὴν σοσιαλιστικὴν, φαίνεται σὲ κάποιον μου γράμμα, νὰ τοῦ εἶχε ἐκφράσει διαταγὰς, ἐπειδὴ σ' ἓνα δικὸν του βρισκῶ τὸ ἀκόλουθον παράπανον:

«Τὸ ξέρω πρὸς με φανταζέσασθε ὅλοι σας, (τὰ μέλη τῆς «Ἐνωσῆς») ὄνειροπλήχτη. Βλέπετε τὸ ναβύγιον περισσότερο καὶ σ' αὐτὴ τὴν Ἐνωσιν. Κ' ἐγὼ εἶμαι ἐτοιμασμένος νὰ τὸ δῶ. Μὰ σύνωρα ξέρω ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, πρὸς πρέπει νὰ ναβαρῆσουν πολλὰς προσπάθειες γιὰ νὰ χωραχτεῖ ἓνας δρόμος. Δὲν πλάθω πολλὰ μετὰ τὸ νοῦ μου. Ξέρω πρὸς εἶναι ὁ Ρωμῖος, πρὸς εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος. Μὰ θὰ μείνει ὁ Ρωμῖος γιὰ πάντα τέτοιος; Τὰ πράματα θὰ τὸν ἀλλάξουν. Ἡ ἀλλαγὴ μὴς σημαδεύεται σήμερον. Ἄς τὴ βοηθήσουμε λοιπὸν ἡμεῖς μετὰ κάθε μας θυσίαν».

Καὶ πράγματι, ἡ Ἐνωσιν ἐκείνη, μετὰ ἰδρυτὲς τῆς τῶν δύο Πολίτηδες (Γιῶργος καὶ Φῶτος), τὸν 1. Ἀπριλοῦ, τὸ Γιάννην Ζερβὸν καὶ ἄλλους σοσιαλιστὰς ἐνός φεγγαριοῦ, κινήσασθε, μὰ ὁ Χατζόπουλος δὲν ἀπελπίσασθε. Ἀγωνίσασθε ὅσο κανεὶς ἄλλος δημοτικιστῆς, γιὰ τὸ μπάσιμον τῆς δημοτικῆς γλώσσας μετὰ τὴν ἐργασίαν. Θυμοῦμαι πόσο τὸν ἐλύτῃσα μετὰ τὴν ταχτικὴν μου, ὅταν στὰ 1911 δέχτηκα νὰ γράψω τὰ καταστατικὰ τῶν ἐργατῶν τῆς Κέρκυρας σὲ καθαρηνουσιάνικα! Εἶχε γεννηθεῖ ἐκεῖ πρὸς, μετὰ στοὺς ἐργάτες, ζήτημα Μαλλιαρισμοῦ καὶ Σοσιαλισμοῦ, καὶ πίστευα πρὸς, ὑποχωρώντας μετὰ στὴν γλωσσικὴν πρόβλησιν τῶν ἐργατῶν, δὲ θὰ χάνασθε τὴν ἐνδικίαν νὰ τοὺς διδάξουμε τὸ σοσιαλισμὸν, ὅποταν θὰ καταλάβαιναν μόνον τοὺς τὸ δημοτικισμὸν. Μὰ ὁ Χατζόπουλος εἶτανε ἀλύγιστος, δὲν ἤθελε νὰκούσει ἀπὸ συμβιβασμούς. Μετὰ τὰ γράμματά του μετὰ μιστήγωνα, μετὰ τὸ σοφὰ του ἐπιχειρήματα μετὰ κέρδιζε στὶς ἀντιλήψεις του. Τὶ περιάζει πρὸς οἱ ἐργάτες μετὰ διώξασθε — ἡμεῖς θέλῃσα νὰ συχρονίσω τὴ δημοτικιστικὴν προπαγάνταν μετὰ τὴν σοσιαλιστικὴν — ἀπὸ τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρο Ἀθηνῶν, ὡς ὄργανον τῶν Μαλλιαρῶν καὶ οὐχὶ Σοσιαλιστῶν; Ἄμα μετὰ ξαναφέρασθε εἶχανε ἀγνωροῦσαι τὴ δημοτικὴν γλώσσαν γιὰ ἐπίσημον ὄργανόν τους.

Ἔτσι, γίωρ στὴν ἐπιμενὴ τοῦ Χατζόπουλου, χωρὶς νὰ λοξοδομήσασθε, ἡ δημοτικὴ γλώσσα καὶ μετὰ τῆς ἡ δημοτικιστικῆς ἰδεολογίας, μῆταν στὰ σωματεῖα τῶν ἐργατῶν καὶ εἶναι σήμερον σημαῖες στὰ προγούμια τῶν ὅλων τῶν σοσιαλιστικῶν ὀργανώσεων τῆς Ἑλλάδας.

Τέτοιος ὁσάθηκε μετὰ στὴν σοσιαλιστικὴν κίνησιν, ὁ ἀγωνιστῆς τοῦ δημοτικισμοῦ Χατζόπουλος: Ἀδῶλαγτος, φανατικὸς ψυχαριστῆς. Συχνὰ δείχνουσαν πρὸς ὀρδοσπαστικὸς καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν Ψυχάρην. Ἐλέμεν — θυμοῦμαι — τὸνομά του Κωνσταντῖνος νὰ γράφεται χωρὶς ν, καὶ τὸ εἶχε γιὰ θανάσιμον παράλειψιν ἂν κινῶν φορὰ τυπώνας τὸ «Κωσταντῖνος» μετὰ ν. Θεωαστῆς τοῦ Ψυχάρην, τὸν θάμιαζε ἔργου τὰ ἑλαττώματά του. «Τὸ ὑστέρημα τοῦ χωραχτήρα τοῦ Ψυχάρην δὲ μετὰ παρασέρνει ὡς τὸ νὰ μὴν τοῦ ἀγνωροῦσαι τὴ μεγάλην θετικὴν ἀξίαν τῆς δράσεως του» (ἀπὸ γράμμα του, 1910).

Καὶ ὅπως ἀπὸλυτος εἶτανε ὁ Χατζόπουλος στὶς δημοτικιστικὰς πεποιθήσεις του, ἔτσι ἀπὸλυτος εἶτανε καὶ στὴν πίστη του στὸ σοσιαλισμὸν. «Ἄμα γενεῖ τὸ πᾶν σας (ὁ «Λαὸς» πρὸς θνάσασθε μετὰ τὸ δόσασθε) Ἰδα καὶ τὸ Ἀδερφῶτον τῆς Πόλης), θὰ σὰς γράψω ἄρθρον, πρὸς ἓνα δικὸν ἀπὸ τὴν δικήν μου προλετάρικην ἰδέαν».

ψη. Σε κόμπρομίσια δέν μπορώ νάρθω, έστω κι αν μείνω άνευδαφικώς και μόνος πρὸς τὸ παρόν». (1908).

Από τις άρχές του αυτές δέν ξέφυγε — παρ' όσα κι αν λέγε — όταν άργότερα κατέβηκε στην Ελλάδα ναγωνιστεί στο πλευρό των φτωχών και των βασανισμένων. "Ας δούμε όμως πρώτα τή είδους σοσιαλιστής, ποιές σχολής σοσιαλιστής; είτανε ο Χατζόπουλος.

Οπαδός της βίας, για τή βία δέν είτανε. Με τις ιδέες του άδερφού του Δ. Χατζόπουλου — εισηγητή τότε του συνδικαλισμού στην Ελλάδα — δέ συμφωνούσε. "Αν είχονα αυτό (μου έγραφε στα 1912) και λάβαινα, όπως και θα γινότανε, μέρος στην κίνησή σας, θέβαια θάρχόμουνε σε σύγκρουση με τον άδερφό μου».

Ο Κώστας είξερε καλά τὸ σοσιαλισμό. Τόν είχε διαβάσει στα βιβλία, μα τόν είχε παρακολοθήσει και στην πράξη, στη Γερμανία. Μαρξιστής θρόδοδος, είτανε από τους λίγους Έλληνες σοσιαλιστές που καταλαβαίνουν κ' είξηγοῦνε σωστά τὰ νοήματα του Μάρξ. Διψούσε, σαν έπίσης από αίσθημα σοσιαλιστής που είτανε, να δει μίαν ώρα άρχήτερα κυρίαρχης τούξ προλετάριους, κ' θεμελιωμένη τή δικαιοσύνη στον κόσμο, μα πίστευε πως ή κοινωνική αλλαγή δέν μπορούσε νάρθει προτού πραγματοποιούνε όλοι οι έπιστημονικοί όροι που έθεσε ο Μάρξ. Πίστευε πως ή επανάσταση — έστω και μισής μέρας — θα είτανε άπαραίτητη για τὸ πάρομο τής πολιτικής έξουσίας από τους εργάτες, μα είξερε πως για να κρατηθούνε σ' αυτή θα έπρεπε να κάνουν τήν κοινωνική επανάσταση στην ώρα της. Ματεριαλιστής, περιμένοντας από τήν αλλαγή των όρων τής ζωής, τήν αλλαγή του ιδεολογικού παράγοντα, δέ φανταζότανε δυνατή ή διώσιμη μιá σοσιαλιστική πολιτεία χωρίς ναχει κι άνάλογα με τήν προχωρημένη σύνθεσή της μαρφωμένους πολίτες.

Δέ θα μακρογορήσω επάνω σ' αυτό τὸ θέμα. "Υπάροχ, μέσα στα γράμματα που μοίστευε, ένα, όπου ο Χατζόπουλος εκθέτει ο ίδιος τις προσωπικές σοσιαλιστικές του γνώμες(1). Θα ήθελα όμως να νοηθεί πως δέν είτανε «Κοινωνιολόγος» (σοσιαλιστής του Κράτους), ή κάθε άλλου είδους έθνικιστής σοσιαλιστής. Τίποτε περισσότερο δέν άνησέχσε τὸ Χατζόπουλο — τότε στην άρχή του παγκόσμιου πολέμου — όσο ή ιδέα μήπως ο σοσιαλισμός χάσει τὸ διεθνή του χαρακτήρα. Συχνά μου έλεγε: «"Αν ο σοσιαλισμός γίνει μοναχά ζήτημα οικονομικό του εργάτη μιάς χώρας, ή κατανήσει παγκόσμιο έθραϊκό κίνημα, θα τὸν σιχαθώ!»

Έν τούτοις, α δέν έβριζε για ιδανικό του τούξ έθνικιστικὸς σοσιαλισμός, παραδέχονταν — σύμφωνος σ' αυτό με τὸ Μάρξ — πως οι εργάτες κάθε τόπου έχουν πρώτα να ξεκάμουν τή δική τους μπουρζουαζία. Γι' αυτό, μη πιστεύοντας σε μιá σύγχρονη, διεθνή, προλετάρική επανάσταση, ήθελε, στα ζητήματα ταχτικής, νακολουθούμε μιá σοσιαλιστική δράση ταυραχή με τις περιστάσεις και τις συνθήκες του τόπου μας.

Έχοντας τις ιδέες αυτές, ο Χατζόπουλος έγραφε μαρξικές μονογραφίες, κατάλληλες για λαϊκές προπαγανδιστικές μπροσούρες. "Η συγγραφική σοσια-

1) Δημοσιεύεται σ' άλλη στήλη.

στική του εργασία θρίσκειται σκορπισμένη σε περιοδικά. Στο «Σοσιαλισμό» του 1913, μιá μελέτη «Τι θέλει και τι είναι ο Σοσιαλισμός», στον «Εργάτη - Γεωργό» του Βόλου μίαν άλλη για τή σοσιαλιστική ιδεολογία, κλείουν μέσα τους όλη τήν ούσια του σοσιαλισμού. Επίσης έχει γράψει κ' ένα δυό υπέροχα σοσιαλιστικά ποιήματα.

Μα ο Χατζόπουλος φιλοδοξούσε να φτιάσει και σοσιαλιστικά λογοτεχνικά έργα. Μου παραπονούνταν από τὸ Μόναχο, πως ή άρρώστεια και ή βιοπάλη (ξουραζομαι και πάνομαι και πέφτω χάμω» — «Είμαι αναγκασμένος να γράφω και να μεταφράζω για να κερδίσω κάτι»), δέν τόν άφριναν να τελειώσει ένα σοσιαλιστικό δράμα που έτοιμάζε για τὸ αθηναϊκό θέατρο.

"Η μεταφραστική του σοσιαλιστική εργασία είναι γνωστή από τή μετάφραση του «Μανιφέστο» του Μάρξ. "Όσοι ήρθαν άργότερα, και τὸ μετάφρασαν από γαλλικά κείμενα, δέν είξεραν φανταζομαι πόση εύσυνειδησία και μαστοριά είχε δουλέψει τή μετάφρασή του ο Χατζόπουλος. Ζήτησε τήν άκριβή έπιστημονική απόδοση. «Μου είτανε άδύνατο να άπλοποιήσω τή μετάφραση περισσότερο. Τὸ νόημα είναι δύσκολο και στο πρωτότυπο. Πολύ συνθετικό, καθώς κ' ή γλώσσα. Γι' αυτό προτίμησα να του φιλάξω τὸ ύφος έτσι σαν ιστορικού δοκοιμένου, όπως είναι τὸ Μανιφέστο». Και θυμούμαι πόσο βασανίζονταν που δέν εύρισκε, στη γλώσσα μας, κινολεξία για τὸ «Lu menproletariat». «Τὸ «προλετάρικός συμφετός» δέν εκφράζει και αυτό καλύτερα τὸ τράμα από τὸ αλήτες. Στη Ρουσία τούξ λένε: «οι ευέλους». "Ετσι τὸ είχα βάσει μιá φορά κατά σύσταση του Σκληρού. Δέν μπορώ να θρώ τίποτε άλλο. Ρώτησε. Ξέτασε. Ζήτησε σε παρακαλώ».

Με τήν ιδιζ φρονίδα μετάφρασε τὸ «Κεφάλαιο και παθητή έξουσία» του Μάρξ, άτέλειτο άκόμη. Με είναι πείσιττο να μλήσουμε κι άλλο για τή μεταφραστική έργνη του Χατζόπουλου, αναγκασμένου άλασκικῶς μεταφραστή τάσων φιλολογικῶν άοιστοφυλάτων. Τηκ' μιá τὸν Έλληνικό σοσιαλισμό, που έπάνομα, στη μορφή του φιλολογία, μετάφρασε και κωιμένο από τὸ Χατζόπουλο.

Πα τήν αείξ των κριτικών του Χατζόπουλου θα νοιάθουν. Άλλοι. "Όσο ή μεγαλύτερη πνευματική του βουάνα, μα είτανε ή κοσμοει. λεπτή του κοίση. Πόσο δέ ήθελε να ποῦμε για τήν πεσίσημη έκείνη κοίση του Χατζόπουλου — του σοσιαλιστή — πάνω στα ένα του Παλαιά, για τούξ κατοπινὸς ύμνος και τις καλές» του, που τόσο αγαπούσε. . .

***

Αυτός είτανε ο σοσιαλιστής Χατζόπουλος. Άφήσαμε να τὸν καταλάβετε από μερικὸς σκέψες χαραχτηριστικές, παρόμενες από τὰ γράμματα, του. Μιá πνευματική επικοινωνία μας έξη χρόνων, με είχε πείσει πως ο Χατζόπουλος είτανε άξιος ναλάβει τήν άρχήγια τής σοσιαλιστικής κίνησης στην Ελλάδα. Και κείνο που έλειπε τότε — όπως και τώρα — από τὸν άγώνα μας, είτανε οι τίμοι διανοούμενοι άγωνιστές. "Ο Σκληρός, άρρωστος, είχε άποτραθητεί στην Αίγυπτο. Καλέσαμε τὸ Χατζόπουλο νάρθει από τὸ Μόναχο να γίνει — του έγραφα — «ο πνευματικός μας

πατέρα. Κι ο Χατζόπουλος κατέβηκε στην Ελλάδα, παρακινημένος κι από τη φωνή μας, θαρρώντας όμως πως είχαμε ετοιμάσει όλη την πρώτη, χοντρή εργασία, ώστε να μην ξεμενε γι' αυτόν παρά η ταιριαχτή με τις ανώτερες νοητικές του ικανότητες.

Δυστυχώς όχι! Τον φέραμε στα 1914, μέσα σ' ένα περιβάλλον πρωτόγονο, μέσα στις μικροπονηριές, στις καχυποψίες, στις προστυχιές, στους ψωροεργασμούς και τους σαλιάρικους φαφλατισμούς του άμορφου Έλληνα εργάτη. Από τις πρώτες μέρες ο Χατζόπουλος είχε χάσει τα νερά του. Ζητώντας πρώτ' απ' όλα ήθικούς ανθρώπους, αντίκριζε την παλιανθρωπιά ακόμη και στους λίγους έντελλεκτουέλ που είχαμε τότε. Η εθιγενική του απόπειρα να ενώσει όλες τις σοσιαλιστικές δυνάμεις του τόπου, σκόνταψε εκεί όπου σκονιάφτουν κι όλες οι δικές μας προσπάθειες: Στην άμορφωσιά, στην ανισότητα του πνευματικού επίπεδου των ανθρώπων που θέλουμε να συναδερωθούμε. Χρειάζεται, φαίνεται, ακόμη κηρός για να γίνει η ισοπέδωση προς τα πάνω και να κολουθήσει η συνεννόηση.

Έτσι όταν κάποτε μαζεφτήκαμε όλοι οι σοσιαλιστές στην «αίθουσα του Δρακούλη» και είχε δοθεί η προεδρεία στο Χατζόπουλο για να μās ενώσει, η ψυχή του Κώστα πέρασε από ένα αληθινό μαρτύριο. Στη φιλοσοφημένη του λογική άκουε να πάντουν τα ήλιθα επιχειρήματα των άξεστων, ακόμη κι' ενός μεθυσμένου! «Ως που ένας από τον όγχο έδιξε εκείνο που ο Κώστας είχε για το πιο ιερό, τη σοσιαλιστική ήθική του, και μ' αυτή τη νευροπάθειά του. Άλλοίμονο! από τότες έφυγε και μās παράτησε. Κι όσο, άργότερα, μελετούσε την Ελλάδα, τόσο μās παρατούσε περισσότερο. Βρίσκω τις δικαιολογίες του σ' ένα του γράμμα, το τελευταίο που μου στείλε, σχετικά με το σοσιαλισμό στην Ελλάδα. Αξίζει να το τυπώσουμε:

Άγαπητέ φίλε,

Σκέφτηκα το πράμα καλύτερα. Ο σεβασμός στον εαυτό μου δε μου επιτρέπει να νικητευτώ πιά με τους παλιανθρώπους του ΣΤΕΤΕ. Έστοι και πολυμύνας τους. Μου φαίνονται όλ' αυτά ματαιοπονίες. Το κήρυγμα του σοσιαλισμού κατά ένα πρότυπα είναι πρόσορη ακόμη για το ραμμό εργάτη. Το πρώτο που του χρειάζεται είναι ν' μάθει να διαβάσει και να γράφει και να πάρει μερικά ήθικά μαθήματα.

Είναι η πίστη που σημάτισα τώρα που γνώρισα από κοντά την πραγματικότητα. Με την πεποίθησή μου αυτή έννοια να μείνω, χωρίς να θέλω να επηρεάσω ούτε σε ούτε κανέναν άλλον.

Έτσι, νομίζω, είμαστε εξηγημένοι.

Σε ασπάζομαι δικός σου πάντα
Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

Αθ. Τσιμισκή, 27

Από τότε πήγε ναλλάξει την πραγματικότητα από κει που πίστευε πως μπορεί ναλλάξει. Όσοι τον είδανε να καταφεύγει στους Κοινωνιολόγους, στο βενζελισμό και στη συνεργασία με τις άστικές τάξεις, είχαν πώς ο Χατζόπουλος γνώρισε στο σοσιαλισμό την πλάτη. Το πιο πιθανό είναι πως, κυνηγώντας τη ρεαλιστική δόξα, άλλαξε δρόμο χωρίς ναλλάξει συναισθήματα. Σε μια χώρα που κιντύνευε από τον κοινωνιαντισμό, ο Χατζόπουλος δέχονταν να μπει λογοκριτής, στην υπηρεσία των φιλελεύθερων άστών. Ίδου κάτι που ίσως να του το συχωρέσουν οι εργα-

μενες σοσιαλιστικές γενεές που θα κρίνουν ψύχραιμα την τριτοινή πολιτική ιστορία του τόπου.

Μά για ένα πρέπει να μαστε βέβαιοι: Ο Χατζόπουλος, στο βάθος της ψυχής του, είχε μείνει λόγος σοσιαλιστής που γνωρίσαμε στα σοσιαλιστικά του γράμματα. Χωρίς να ρηθεί τον έσωτερικό του άνθρωπο, αναγκάστηκε, στην Ελλάδα, και τον έκρηψε. «Ας μη μās φανεί παράξενο. Είναι ψυχές που κούβονται στο καθούκι τους άμα δε βρουν γύρω τους την δημοφιλία του ήθικου κόσμου που νοσταλγαύσαν. Έτσι βλέπουμε κάποτε να σκοπαινουν απότομα και τα πουλιά του δάσους μπροστά στα ανθρώπινα βάρβαρα βήματά μας.

Λίγοι, πολύ λίγοι πιά φίλοι του Χατζόπουλου μπορούσαν να διακρίνουν, πίσω από το θώροκα που φέρεσε, τον παλιό τους σύντροφο. Αύτοι έβλεπαν ακόμη πίσω από το ψεύτικο, σαρκαστικό χαμόγελο που κινούσε μόνο τα μύλα στα μάγουλα κι άφινε τα μάτια του κερφομένα άλλοι, τον αίσθηματία κι' έπαναστάτη άνθρωπο, που όνειροπόλησε μια πιο ευτυχισμένη ανθρωπότητα. Έναν Έλληνα, που είχε αγαπήσει την Ελλάδα θεομά κι' έβλεπε στο σοσιαλισμό το μόνο έξιναντικό γι' αυτήν μέσο.

Το πέρασμα του Χατζόπουλου από τη σοσιαλιστική κίνηση του τόπου μας στάθηκε εθεργετικό. Ό,τι σοσιαλιστικό έγραψε, θα μείνει.

Χατζόπουλος και Σκληρός, Σκληρός και Χατζόπουλος, είναι οι μόνοι από τους Έλληνες διανοούμενους που ενδιαφέρθηκαν με ζέση για το σοσιαλιστικό κίνημα που συγκλονίζει σήμερα και θα κυριέψει αύριο τον κόσμο. Ο Έλληνας σοσιαλισμός θα βλέπει πάντα σ' αυτούς τους πρώτους διαλεκτούς πνευματικούς του πατέρες.

Φιλούμε και τους δυο νεκρούς μας, με αγάπη και ειλάθεια, στα φωτεινά τους μέτωπα.

Ν. ΓΙΑΝΝΙΟΣ

ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

Πραγουδιστή, που με την ιδιζ τη φλογέρα
Αλαούσες του χλωρού θεού των ειδυλλίων,
Τώρα του Άπριλη το γλυκόπνοο τον άερα
Σαλπύγων τον έτώραξε ο άχός άγριον.

Κάποιο στεφάνι πλέκεται γιά τη Μητέρα...
Δάφνες ανάστασης, η άγκάδια μαρτυριών;
Της άγοράμπελης άνθις—ώ! κοίταξε κει πέρα—
Τινάζονται σε λίμνη αίμάτων και δακρύων.

Φύσηξε και σ' έσε το στοχίο των πολέμων.
Και με τη βία πετās των άπαστων άνέμων
Όπου φλογοβολάν κλώνων άγια μίση,

Γιά σ' έριξε κακή λαβωματιά στο χόμα,
Και του κάκου ζητάει φιλώντας σου το στόμα
Των ειδυλλίων ο θεός να σ' άναστήσει;
1937 ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΛΑΣ